

Kónya Sándor

**SZÖVEG ÉS DALLAM
KAPCSOLATA
NÉPDALAINKBAN**

A dallamvariánsok keletkezése

„... a népdalnak egyik alapvető műfaji sajátága ez a magasabb egységbe olvadt ket-tősség.”

Kodály Zoltán

Dolgozatunk célja népdalaink szövegének és dallamának együttes vizsgálata. E vizsgálatot a népdal leginkább előforduló megjelenési formája indokolja: az énekelt dal. Munkánkban a főhangsúly a szöveg dallamra gyakorolt hatásának bemutatásán, tárgyalásán van, mert ez a hatás a dallamok variálódásának fő mozgatója.

A következőkben tárgyalt jelenségek legtöbbször az utóbbi három évben Észak-Bánátban gyűjtött népdalanyagból vett példákkal szemléltetjük, e példák mellé, ahol szükséges, a szakirodalomból állítunk párhuzamokat.

Ezúton mondok köszönetet Dr. Katona Imrének és Tóth Ferencnek, akik segítségemre voltak a szöveg és dallam kapcsolatára vonatkozó szakirodalom felkutatásában.

1. A DALLAM KERETSZEREPEÉRŐL

A népi dallam egyik jellemző tulajdonsága a hagyományban megőrződő állandóság, aminek egyik oka a népdalok világában betöltött keretszerepe. Az adott keretet (egy meghatározott dallamot) a népi énekesek mondanivalójuktól függően különböző szövegekkel töltik ki. Első példánk dallama a pásztorok körében igen közkedvelt:

1. példa
1975. aug. 10.
Csóka

BANKA JÁNOS (1919.)

Rubato ♩=80

1. Ha-ra-gos-sar szól az ü-rüm ha-rang-ja,
Tol-vaj gye-rek a bo-kor-ban hall-gat-ja.
E-redj, ró-zsám, csapd visz-sza az e-le-jét,
Mer le-lop-ják leg-szebb ü-rüm csen-gő-jét.

3. VÉZ.:

2. Éjjel után kettőt ütött az óra,
Még hajnalra be kell menni Magladra.
Elkötöttem három tinót, hat lovat;
Ott verik rám, édes rózsám, a vasat.
3. A magladi tömlőcajtó de sárga,
Oda van a betyárgyerek bezárva.
A magladi tömlőcajtó „Hasadj meg!”
Te meg, rózsám, örökre szabadulj meg.

A fenti példa szövege pásztor- és betyárdal keveréke. Dallamának variánsait gyűjtőterületünkön még a következő szövegekkel hallottuk:

a) *Tiszta betyárdallal*

2. p.
1975. szept. 22.
Csóka

GÁL ANDRÁS (1898.)

Parlando ♩ = 96

1. Ka-ri-ká-ba gyű-röm a ga-tyám szá-rát,
El-haj-tom az End-re bá-ro bír-ká-ját.
El-haj-tom az ór-gaz-da la-nyá-já-ra,
Jó bort i-szok még é-lők a vi-lág-ba.

2. VSZ.:

2.3 VSZ.:

3. VSZ.:

2. Jó bort iszok, fenyőfával tüzelem,
Kis pejlova csárda előtt enyeleg.
Ejnye, lelkem, szép csárdásné, nézze meg,
Rajta van-e a lovamon a nyereg.

3. Lovad hátán férecsúszott a nyereg,
Nem jó nyergelte fel ez a rossz gyerek.
Megtanítom a gyereket nyergelni,
Hogy köll a lánt a kapuba ölelni.

b) Betyárballadával

3. p.

1975. aug. 17.

Mokrin — Gréda

FEHÉR JÓZSEF (1901)

Parlando

Per-já-mo-si ha-tá-ron van egy csár-da,

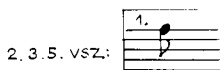
o-da lö-szünk é-ca-ká-ra be-szál-va.

Kocs-má-ros-né, így szó-lé-lá kis kin-csél:

4 szá-munk-ra jó va-cso-rál ke-szít-sé.

2. Készített is nekünk oly jó vacsorát,
Vigan ittuk szép csárdásné jó borát.
De vesztünkre ittuk meg a sok jó bort;
Sokan jöttek utánunk Nagyzomborból.
3. A kocsisunk kiinn feküdt a kocsinkon,
Mink mög ketten az istállóba voltunk.
Erre ébredtem fel, így szólítá zsandárok:
Keljetök fő, Szabó Palkó, betyárok.
4. Bús vötte föl mellölem a fegyverem.
Evvél lötte jagyon az én testvérem.
Hogyha jagyon lötte az én testvérem,
Nékem is azáltal folyjon el vérem.

5. A nagy utcán végigmenni nem merek,
 Mer asz mondják, fekete gyászt viselek.
 Fekete gyász, fehér, slingölt zsebkendőm,
 Szabó Palkó ki volt igaz szeretőm.

4. p.
 1977. ápr. 11.
 Csóka — Réti major

GLIGOR JÁNOSNÉ ZSIFKÓ MAGDOLNA (1910)

Rubato

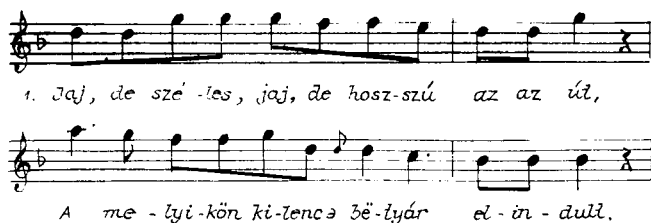
Ba-bás Gyur-ka buj-do-sik az er-dő-be,
 n De nem tud-ja, mi-kor ér a h vé-gé-re.
 Nyár-fa-le-vél dő-rék-al-ja, pár-ná-ja,
 Gyöngyhar-mal a ta-ka-ród-zó su-bá-ja.

(Sajnos, utóbbi példánk szövege csak töredék. Előadója többre nem emlékezett, de elmondta, hogy Babás Gyurka bandájával az Óbék-Majdán-Rábé háromszögben, és az onnan nem messze fekvő „kilencclukú” hídnál betyárkodott.)

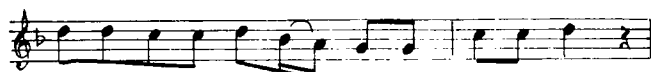
5. p.
 1975.
 Csóka

CSORDÁS SÁNDOR (1909)

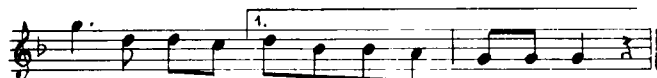
Parlando

1. Jaj, de szé-les, jaj, de hosz-szú az az út,
 A me-lyi-kön ki-lencsè bé-lyár el-in-dull.

Ki-lenc bē-tyár, térj visz - sza az u-tad - ra,

Gon-dolj visz-sza az es - te - li sza-vađ-ra.

A 2.VSZ. 1.SORA:

2. VSZ.:

2. *Kilenc bētyár nem tért vissza útjára,
Nem gondót rá az esteli szavára,
Kocsmárosné, adjon isten jóestét!
Tinektek is, kilenc bētyár, szöröncsét.*

3. *Kocsmárosné, nē kívánjon szöröncsét,
Még az éjjel nagykés járja a szívét!
Kocsmárosné szalad ki nagy ijedve,
Föltekint a nagy, csillagos egekre:*

(A dallam második felére:)

*Jaj, istenem, hogy kő nékem meghalni,
Hogy köll ezt a kilenc árvát itthagyni.*

c) *Helyi történetet megéneklő dallal, balladával*

Lásd: Dr. Burány Béla: Hallották-e hírét?, 170., 171. sz.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a bemutatott dallamtípus csak balladával, pásztor- és betyárdallal párosult. Eddigi tapasztalataink alapján, úgy látszik, egyes dallamoknak nagyobb az affinitásuk bizonyos szövegkategoriók iránt. Sajnos, eddig gyűjtött, illetve publikált anyagunk még korántsem akkora, hogy általános törvényszerűségeket állapíthatnánk meg.

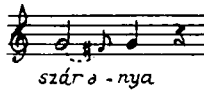
2. A VOKALIZÁCIÓ

Éneklés alkalmával általában a dallam egy-egy hangjához a szöveg egy-egy szótaga járul. A szótagot képezheti egy magánhangzó, vagy pedig egy magánhangzó és egy vagy több mássalhangzó. Köztudott, hogy

a magánhangzó szabályos zenei hang, a mássalhangzó pedig nem tekinthető annak. Tehát egy énekelt népdal dallamának lejegyzésekor voltaképp a szótagokban lévő magánhangzók adott magasságát és időtartamát ábrázoljuk. A szótagkezdő mássalhangzó egy impulzus, mely föloldódik az utána következő magánhangzóban. Mi történik szótagvégi mássalhangzó esetén?

Mivel a mássalhangzó nem zenei hang, a mássalhangzós-végű szótagnak megfelelő „zenei szótag” sem korrekt zenei hang, hisz befejezése zenei szempontból határozatlan. Ilyenkor a szótag végére egy magánhangzó kapcsolódik, s ez egy veláris, illabiális, tökéletlenül képzett e vagy ö-féle hang, (jelölése ə, ʏ, ä):

6. p.

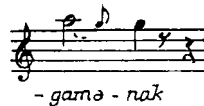

A vokalizált szótagvég állhat egy magasságban az előtte lévő főhanggal (7. p.), attól alacsonyabban (8. p.), ill. magasabban (9. p.), amint látjuk, mintha magassága a következő hang magasságától függne.

7. p.

8. p.

9. p.

A vokalizáció megkönnyíti az éneklést. (Tanult énekesek tudatosan használják.) Előfordulásának gyakorisága egyénenként, vidékenként változik. A vajdasági népdalkutatók legtöbbször nem jelöli, pedig itt is létezik,¹ és az előadásmód egyik jellemző jegye.

Vokalizált szótagok a köznyelvben is előfordulnak, különösen mórósabb beszéd esetén. Dallammal párosult beszéd esetén ez a jelenség sokkal hangsúlyozottabb.

jük, hogy a magyar beszéd alapvető hanglejtésformája ereszkedő; ugyanígy népdalaink egyik jellemző tulajdonsága az ereszkedő zenei vonal. A két tényező ilyen kapcsolata nem a véletlen műve; a zenei elem a dallamos beszédből keletkezett. A dallam (mint zene) létezésének kezdetleges állapotát őrzik siratóink, recitatívó dalaink, melyekben szöveg és dallam egyenrangúak. A zenei elem csak később vált dominálóvá, de ez a domináció nem merev, ugyanis a szöveg hatására változások jönnek létre a dallamvonal menetében. Ezekről a későbbiekben lesz szó.

b) Giusto előadásmód esetén a dallam a maga zenei ritmusát *kényszeríti* a szövegre:

12. p. (giusto)

/GIUSTO/

Töb-bel ér a szá-za-dos úr lo-vá-nál.

A közönséges beszédben (durva megközelítéssel) így mondanánk:

Töb-bel ér a szá-za-dos úr lo-vá-nál.

Seprődi János a magyar népdal ritmusáról a következőket írja:

„... itt tulajdonképpen nem egy, hanem két külön művészet ritmusáról van szó: egyik a zenéé, másik a szóköltészeté. Ez a kettő az énekelt dalban frigyre lép egymással. Az egyesülés mindkét félre nézve következményekkel jár, de az állandóbb a változatlanabb formát a dallam mutatja. Az ütem határain belül a magyar népdalban a szöveg is érvényesítheti esetleg a maga metrikai erejét, de magukat az ütemeket, tehát a sorok hullámzásának számát, kivétel nélkül mindig a dallam szabja meg, s a szöveg utána enged még akkor is, ha az tán az értelem, és logikai hangsúly feláldozásával járna.”²

A dallam ritmusának dominációjára már Arany is figyelmeztet:

„... ha a példaképp idézendő dalszöveg nem adna tiszta mértéket, az mit sem tesz, miután a mérték nem is abból, hanem a *dallamból* vonatott el”³ (Kiemelte K. S.)

c) A daltól hatására a szöveg hangsúlyozása is megváltozik néhány esetben: „Különösebb eltérés a beszéd-hangsúlytól csupán abban az esetben nyilvánul, ha a versütem hangsúlytalan egytagú szóval (pl. névelővel) kezdődik; ebben az esetben erre az egytagúra vetődik a következő szó főhangsúlya.”⁴ Ez a hangsúly-eltolódás azért jön létre, mert népi dallamainkban mindig az ütem első hangján van a főhangsúly.

d) A dallam domináló szerepét igazolja az is, hogy néhány esetben értelmetlen szövegrészek jönnek létre a dallam „vak” követése miatt:

13. p. (giusto)

A szöveg dallamhoz alakulásának magasabb szintjét képviselik a mondanivaló szempontjából gyakran fölösleges indulatszók (sej, haj, ihajlom stb.):

14. p. (giusto)

E fölösleges indulatszók akkor kerülnek a dalokba, mikor a szövegek dallamot cserélnek. Arra szolgálnak, hogy kiegyenlítsék a dallam és szöveg szótagszámát. Idővel az indulatszók helyébe a szövegbe illő szavak kerülnek. A szöveg csiszolódásának átmeneti fázisát szemlélteti fenti (1976-ban rögzített) példánk teljes szövege:

*Kár a tiszta búzát, ihajlom, korjú lekaszálni.
Kár egy barna kislánt, ihajlom, korán férjhez adni.
Ha férhez is adják, menyecske, megszelídül szépen;
Akár csak a dallos pacsirta, fent a levegőben.*

A kiemelt részek elhagyása nem változtatna a dal érthetőségén, az eredeti szótagszám tehát 12 volt.

Mikor a szöveg mostani dallamával párosult a kiemelt részek helyén mindenütt „ihajlom” volt; a dal második felének kezdetlegesebb formája valószínűleg így hangzott:

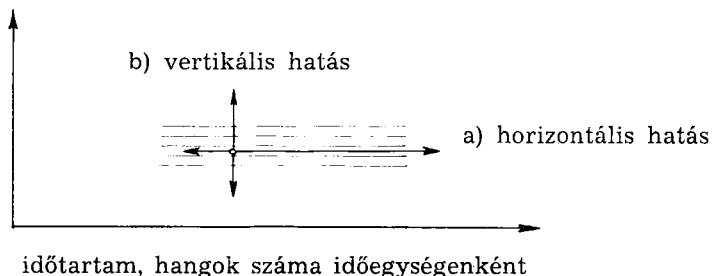
*Ha férhez is adják, ihajlom, megszelídül szépen,
Akár a pacsirta, ihajlom, fent a levegőben.*

A szöveg csiszolódása odáig vezethet, hogy a dal első felében is megfelelő szavakkal cserélődnek ki az „ihajlom”-ok, és ekkor tekinthetjük befejezettnek a szöveg nagyobb szótagszámú (esetünkben 15) dallamhoz való alakulását.

5. A SZÖVEG HATÁSA A DALLAMRA

A szöveg hatása a dallamra két irányban nyilvánul meg:

hangmagasság

a) Horizontális hatás

A szöveg szótagainak hosszúsága, valamint a szótagszám-változás⁵ okozza a dallamszerkezet horizontális változásait.

1. A szöveg *szótagszámának változása* magával vonja a „zenei szótagok”, hangok számának változását. Ez másképp nem is történhet, és ez a jelenség könnyen érzékelhető.

1.1. A szótagszám csökkenése (összevonás):

15. p. (giusto)

Az első strófából:

A 2. str. megfelelő ütemei:

16. p.

Az első strófából:

A 4. str. megfelelő üteme:

1.2. A szótagszám növekedése (aprózás):

17. p. (giusto)

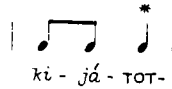

A 2. str. megfelelő üteme:

18. p.

Az első strófából:

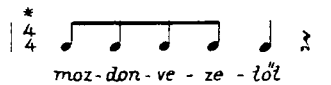
A 2. str. megfelelő ütemében:

1.1. és 1.2.-ből úgy tűnik, hogy a szótagszámváltozás giusto előadásmód esetén nem okoz időtartamváltozást a megfelelő sorokban, ill. ütemekben. Az ellenkezőjére is van példa:

19. p. (giusto)

Az első strófából:

A 2. str. megfelelő üteme:

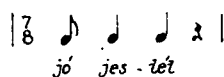
Parlando előadásmód esetén ez természetes:

20. p.

Az első strófából:

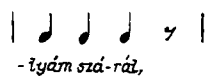

A 3. str. megfelelő üteme:

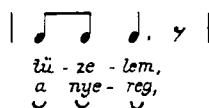

2. A szöveg szótagainak hosszúsága szinte diktálja a fölöttük lévő zenei hangok hosszúságát. Parlando előadásmód esetén ez különösen a sorvégeken szembeötlő:

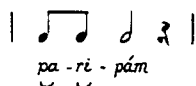
21. p. (parlando) 1. str.

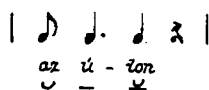
A 2. és 3. str. megfelelő ütemei:

22. p. (parlando) 1. str.:

A 2. str. megfelelő üteme:

Tempo giusto, pontozott ritmus esetén ezt a jelenséget „belső rubato”-nak hívjuk. Ez esetben a szöveg szótagpárjaihoz alkalmazkodik a dallam. Bartók Béla rámutatott, hogy ez az alkalmazkodás így történik:

„Két hosszú szótagból álló szótagpár (— —) ♩ ♩ ritmust kíván. Hosszú és rövid szótagból álló szótagpár (— ∪) ♩ ♩ vagy ♩ ♩ ritmust kíván. Rövid és hosszú szótagból álló szótagpár (∪ —) ♩ ♩ ritkán ♩ ♩ ritmust kíván. Két rövid szótagból álló szótagpár (∪ ∪) ♩ ♩ ritmust kíván.”⁶

23. p.

Az első strófából:

| ♩ . ♩ ♩ . |
Hoz - za ké ja
— ∪ ∪ ∪

A 2. str. megfelelő ütemében:

| ♩ . ♩ ♩ . | (törökszegfű...)
Az én ne - vem
∪ — ∪ —

24. p.

Az első strófából:

| ♩ ♩ . ♩ ♩ . |
Sze - re - ióm - nek
∪ ∪ — —

A 2. str. megfelelő üteme:

| ♩ ♩ . ♩ ♩ . |
Szi - laj asi - kó
∪ ∪ — —

A 3. str. megfelelő üteme:

| ♩ ♩ . ♩ ♩ . |
sű - ri a rend
∪ ∪ — —

A fenti szabályok nem mindig valósulnak meg. Sok példánk van a belső rubato szabálytalan alkalmazására is.

b) Vertikális hatás

A dallam hangjainak magasságára hatással van a szöveg *mondanivalója*. Meg kell említenünk a dalos *lelkiállapotát* is, mely kétségtelen, hogy hat a dallamvezetésre, de e kapcsolat kivizsgálása szinte lehetetlen, mert egyrészt éveket kíván, másrészt pedig nem is tudjuk pontosan megállapítani, hogy gyűjtésünkkor milyen lelkiállapotban van a dalos.

Lássuk, hogyan alakul a dallam a szöveg mondanivalójától függően:

Egyik párosítónkat így kezdte egy csókai nótafa:⁷

25. p. (giusto)

2. és 3. strófáját pedig a következőképp indította:

Természetes beszédünkben kihangsúlyoznánk azt hogy „Ki hallotta”. Tehát a dallam a természetes beszédhez, ez esetben a szöveg *fölvívó funkciójához* alakult.

Beszédünkben kihangsúlyozzuk a tagadó szavakat (nem, nincsen), határozói névelőket (úgy), mutatónévmásokat (amott). Ennek hatására népdalainkban a dallam följebb lép az ilyen szavak fölött:

26. p. (giusto)

Az első strófából:

A 2. str. megfelelő ütemei:

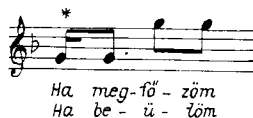
27. p.

Az első strófából:

NEM dá-rom, hogy

A 2. és 3. str. megfelelő ütemei:

Ha meg-fő-zöm
Ha be-ü-öm

28. p. (giusto) Forma: ABB_kA

A dal belső sorainak első ütemei:

Ki-hú-zom ma-gam a
Úgy be-ze-né-zék a

29. p. (giusto)

Az első strófából:

Merl nem lel-tem

A 2. str. megfelelő üteme:

Úgy tölt-se ki

30. p. (poco rubato)

Az első strófa kezdése:

A - MOTT, A - MOTT

A többi strófák kezdése:

Ju - hász le - gény.
Ha az a pénz, stb.

Logikus, hogy a káromkodás és a köszönetmondás nem egyforma dallamívvel párosul:

31. p.

Az első strófa első sora:

Őr - mes - lér - úr AZ IS - TE-NIT ma - gá - nak

A 3. strófa első sora:

Széd - za - dos úr, kö - szö - nöm a jó - sá - gáz.

A szöveg hatására a dallam főzárata is megváltozhat:

32. p. (parlando)

Az első strófa második sora:

D - da kö - töm kis pej - lo - vam. egy szom - ba - ton haj - nal - ba.

A következő strófa második sorának vége:

leg - kezd - ve - sebb Ma - ris ne - vű te - á - nya mosl DE KÉ - NYES

A szerető kihangsúlyozása gyakran megváltoztatja a dallamívet:

33. p. (giusto) Forma: AA⁵BA

A dal két szélső sorának vége:

hal ó - ra rö - vid vas a ba - ká - nak.
vár en - gem a SZE - RE - TŐM a sza - kács - né.

34. p. (poco rubato)

Az első strófa utolsó sora:

Jön a sze - kér ér - iem.

A 2. strófa utolsó sora:

BAR - NA SZE - RE - TŐ - MET.

A következő rabnótában a szerelmi tartalmú szövegrész kiemeléséből adódik az, hogy második fele igen megváltozik.

35. p. (poco rubato)

A raboskodásról, halálról szóló strófákban a dallam hangjai a szomorúság hangulatát árasztva sorakoznak egymás után, (a dallamrész ambitusa V-6):

Oli lát - lam sok u - ral ül - ni, A - zok fog - nak el - l - tél - ni
Tisz - ta vas az én nyo - szo - lyám, lil ha - lok meg, é - des - a - nyám.
Ko - por - sóm se le - gyen más - ból, Tisz - ta te - hér or - go - ná - ból. stb.

Ezzel szemben, ahol a dalos a szerelemről szól (2. str.), a dallamvonal nagyobb hangközökben hullámszik, és nagyobb ambitusban (V-8) feszül a szöveg fölött:

Be - le - jes - tem, ben - ne va - gyok, A sze - re - tem ra - b - ja va - gyok.

* * *

Az tény, hogy nem mindig hat a szöveg a dallamra, annak menében nem mindig okoz eltéréseket a különböző strófák megfelelő ütemében. A dallam ilyenkor strófáról strófára egyforma, megkövült. A megkövült dallam és a „megbéklyózott” szöveg viszonyát semmiképp sem tekinthetjük természetesnek, hisz ilyen esetekben a variánsképzés lehetősége kizárt.

A dallam megkövülésének okát a hangszeres zene hatásában kereshetjük. Népi hangszerjátékosaink, de méginkább népzene, népies zenét játszó hivatásos muzsikusaink leginkább megkövült dallamokat adnak elő. Pontozott ritmus esetén a belső rubato szabályos alkalmazását is elhagyják, mert a szöveget nem tudják. A zene hatása miatt igen gyakran énekelt dalainkban is a már megszokott ritmusformulákat használják (belső rubato helyett), a szlovák népzene esetében szinte törvényszerűvé vált ez a jelenség.⁸

Az is igaz, hogy a szövegnek a dallamra gyakorolt hatása nem valószínűleg meg mindig olyan kihangsúlyozottan, mint fenti példáinkban. Ennek oka egyrészt az, hogy publikált népdalaink nagy részénél a lejegyzők nem jelölték a dallam kisebb-nagyobb eltéréseit, másrészt pedig az, hogy a mikrofonba mondott dal sohasem a dalos ösztönszerű, belső indulatából fakad. Ilyenkor előfordul, hogy a dalos túlságosan mikrofonláz, vagy beszédét szépíti, vagy igyekszik a dallamot mindig egy „kótán” vezetni; a dalnak így csak torz képe születhetik. Azok a példák, melyek dolgozatunkban vannak, valószínűleg mind úgy kerültek szalagra, hogy dalos és gyűjtő is megfeledeztek a mikrofon jelenlétéről.

Borsai Ilona is rámutatott a spontánul keletkező dallameltérések körülményeire „Díszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban” című munkájában:

„Mátraszentimrén gyakran volt alkalmam megfigyelni a különbséget az átforrósodott, ünnepi hangulatban dalolók s az éppen hogy csak dudorászók énekmodja között, s tapasztalhattam, hogy a kiemelők törekvések a hangulat emelkedésével egyenes arányban lépnek előtérbe... jelen esetben nem annyira tudatos érzelmekről, mint inkább öntudatlan, szinte biológiai síkú felfokozott állapotról van szó, ami sajátos dallamformálásban is jelentkezik.”

Meg kell jegyeznünk, hogy már említett munkájában Borsai Ilona muzikológiai síkon tárgyalja és rendszerezi a dallameltéréseket, kiemléseket, míg mi a szöveg hatásával magyaráztuk ezt. A kétféle megközelítés nem mond ellent egymásnak, mert a szöveg hatásából adódó dallamváltozások idézett példáinkban a Borsai Ilona által bemutatott törvényszerűségek szerint jöttek létre. Illusztrációként lássuk néhány példa muzikológiai magyarázatát is:

26. példánk variánspárjában a motívumban lévő célhangot (d²) alsó, majd felső szekund-kezdéssel közelíti meg a dalos.
31. példánk szabályos „tükör-variálás”.
28. példánk hangismétlés elkerülése felső terccsel.
A későbbiekben bemutatásra kerülő 37. példánkban pedig a pentatónia és diatónia küzdelmét láthatjuk.

Ne feledjük azonban, hogy e változások, kiemelések legtöbb esetben a szöveg dallamra gyakorolt hatása miatt keletkeznek, emellett függnek a dalosok hangulatától is.

6. A DALLAMVARIÁNS KELETKEZÉSE

A dallamváltozatok kialakulását a nép variáló ösztönével magyarázzák. A variánsképzés mikéntjét, miértjét sejtetik, szinte magyarázatát kínálják az előbb tárgyaltak, nevezetesen a szöveg hatásai a dallamra.

1. Lássuk először egy szótagszámváltozással keletkezett dallamvariáns esetét. Itt egyben kísérletet teszünk arra is, hogy egy napjainkban lejegyzett dal alapján meghatározzuk egy századeleji lejegyzésű dal dallamát, csak szövegét ismerve, vállalva a százszázalékos hiba lehetőségét. (Lehet, hogy a szöveg időközben dallamot cserélt.)

A két dal ismert adatai:

	36. a. példa	36. b. példa
gyűjtőpont:	Szeged	Csóka
a gyűjtés éve:	?	1977.
dalos:	?	Tóth Antal (1921.)
gyűjtötte:	Kálmány L.	Kónya S.
a dal szótagszáma:	10	12
dallam:	nincs	van

grasso

36. b. Ti - tó mar-sall há - rom szt - nü lo - bo - gó - ja,
36. a. fe - renc Jós - ka pi - - ros lo - bo - gó - ja,

b. Jaj, de so - kal sej de es - küd - tünk a - lal - la
a. Jaj de so - - kal es - küd - tem a - lal - la.

b. Jobb ke - zün - kel töl - tünk föl a bal mej - junk - re.
a. Kél új - ja - - mal nyúj - tot - lam az ég - re,

b. Úgy es - küd - tünk föl a ha - za hű - sé - gé - re.
a. Így es - küd - tem az é - - - ten - re.

A szövegből ítélve, kétségtelen a dalok rokonsága. A genetikai kapcsolatot a gyűjtőpontok közelsége tette lehetővé.

A 36.b. számú aktualizált dal első sorának szótagszáma a háromszínű szó miatt nőtt tizenkettőre. Az azonos szótagszámra törekvés eredményezte a többi sorban is a tizenkettes szótagszámot, így kerültek a dal második sorába a mondanivoló szempontjából fölösleges *sej, de* töltőszavak.

A megnövekedett szótagszámú dallamrész vagy egy magasságban van az eredeti hanggal, vagy pedig, mint esetünkben is, az körül mozog. Figyeljük meg, hogy dalunkban a szótagszaporodás (pl. piros → háromszínű) fölött van a dallam hangjainak sűrűsödése is (nyolcadok) mind a négy sorban. Számunkra ez fontos, mert bár elég halvány, mégis egyedüli bizonyíték, mely a két dallam kapcsolata mellett szól. (Ha pl. a 36.b. változat első sorának ritmusképe ez lenne: | |, a dallamok rokonságában inkább kételkedhetnénk.)

Ezek után, ha „lefejtjük” az ismert dallam szempontunkból fölösleges hangjait, megkapjuk az ősbibb variáns valószínű dallamát.

2. A szöveg vertikális hatásából adódó dallamvariáns keletkezését egyik népies dalunk⁹ segítségével mutatjuk be.

A dal egyik variánsa:

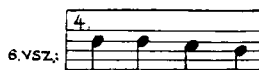
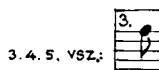
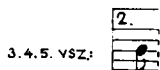
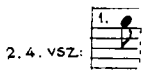
37.a. példa

1975. szept. 29.

Csóka

BANKA MIHÁLY (1912)

parlando

2. *Legény, legény, szegé juhászegény,
Nesze néked ez a pénzes erszény:
Megveszem a szegénységed tőled,
(csak)
Rájadásul add a szeretődöt.*
3. *Ha jez a pénz csak foglaló volna,
Ezerannyi borraavaló volna,
Tisza mentét adnád rájadásul,
Szép kedvesem mégsem adnám máshoz.*
4. *Juhászegény, büszke vagy babádra,
Büszkébb vagy, mint százezer dinárra.
De ha egyszer hűtlen lesz a rózsád,
Sem a pénzed, sem a kedves rózsád.*
5. *Akkor leszek csak igazán szegény,
Szegény, szegény, szegé juhászegény.
Elölveszem meggyfa furulyámat,
Búsan legeltetem én a nyáját,*
6. *Esik eső, még a szél is vágja,
A szegénynek sehol sincs hazája.
Rideg puszta nékem ez az élet,
Ahová ja napsugár se férhet.*

(A dallam második felére:)

*Rideg puszta nékem ez az élet,
Még hozzá ja holdvilág se férhet.*

A dallam mindegyik apró eltérésének megvan az oka, de most csak a legszembetűnőbbel foglalkozunk (4.):

Nyilvánvaló, hogy a szöveg mondanivalója készítette a dalost arra, hogy ezen a helyen a megszokott dallammenettől eltérően felvigye a dallam ívét. Ez az *egyéni variáció* a dalban csak egyszer fordul elő (6. vsz), de az is megeshet, hogy egyik-másik dalosunk előadásában megrögződik, és átvivődik az utolsó és második sorra is, mivel a dal formája AA⁵BA_x. Hogy ez megtörtént, erre bizonyították a dal másik variánsa:

37.b. példa
1975. aug. 17.
Mokrin-Gréda

FEHÉR JÓZSEF (1901)

Parlando

Ju - hász - le - gény, sze - gény ju - hász - le - gény,

Ne - sze né - ked ez a pénz - zes er - szény.

Meg - ve - szem a sze - gény - sé - ged tő - led,

Rá - a - dá - sul bar - na sze - re - tő - del.

2. Ha jaz a pénz csak foglalo volna,
Szép szeretöm mégsem adnám oda.
E világot rájadásul adnád,
Szép szeretöm mégsem adnám másnak.
3. Juhász vagyok, nyáron nem kaszállok,
Nyájam után jó fűbe sétálok.
Zöld mezőben legel az én nyájam,
Fordulj felém, öleljé meg, rózsám.
4. Be van az én szűröm úja kötve,
De nem tudja senki, mi van benne.
Az egyikbe pipa, dohányacskó,
A másikba szépaszonycsábító.

¶ azt jelzi, hogy nem halványodott el még teljesen az előbbi dal megfelelő fordulatának emléke.

Az eddig elmondottak a dallamvariánsok keletkezésének általános folyamatait vázoltuk. Ilyen változatképzések az ősidőktől fogva máig tartottak.

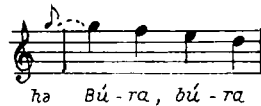
3. Most lássuk a változatképzés egyik specifikus módját, előbb azonban a „megtámasztott” kezdőhangokról kell szólnunk.

Népdalainkban gyakran előfordul a sorok kezdőhangjainak megtámasztása előlről. Erről Kodály azt írja hogy: „a hangsúlyos hangnak előlről való megtámasztása úgy látszik fiziológiai szükség.”¹⁰ E „támasztó”-hang, ill. hangcsoport lehet valamilyen mássalhangzó (m, n, hn), vagy egy-két szótag (hej, de hæ, ə). Bartók rámutat, hogy e hangok nem integráns részei sem a szövegnek, sem a dallamnak, így ütemelőzőként szerepelnek.¹¹

38. p.

39. p.

40. p.

41. p.

Há e „támasztó”-szótagok hangsúlyt kapnak, a dallam integráns részeivé válnak. Így alakultak ki

1 + X, X, X, 1 + X
 1 + X, X, Y, 1 + X
 2 + X, X, X, 2 + X
 2 + X, X, Y, 2 + X típusú dalaink.

(X, Y a belső sorok szótagszámát jelölik, 1 = sej, 2 = sej haj).

E típus keletkezési idejét is meghatározhatjuk hozzávetőlegesen. Kialakulása valószínűleg a múlt század végén kezdődött, és századunk első felében volt a legintenzívebb.

Kriza „Vadrózsáiban” egyetlenegy ilyen dal sincs, Seprődi már találkozik ezzel a típussal, a nemrég megjelent „Romániai magyar népdalok”-ban is képviselve van e típus (323. sz.).

Kálmány gyűjtésének idején már forrásban volt az említett típus kialakulása, mert gyűjtésében találunk ilyen dalokat. Mai észak-bánáti gyűjtésünkben azonban nem egy dalt találunk, melynek Kálmány-gyűjtötte változatában nincsenek *sej*, ill. *sej haj* kezdőszótagok. Illusztrációként lássunk egy Kálmány-változatot, és annak mai formáját:

42.a.p.

A szótagszám: 10, 10, 10, 10.

*Égy asszszonnak van két szép lějánya,
Égygyik szőkű, másik majoránna,
Aszt üzentem az édös anynyának:
Köttesse mög neköm bokrétának.*

(Egyházaskér)

42.b.p.

A szótagszám: 12, 10, 10, 12

1976. szept. 20.

Csóka

KÓNYA MIHÁLYNÉ BANKA JULIANNA (1915)

giusto

Az ősbibb változat (42.a.) dallamát, helyesebben dallamának egyik lehetséges variánsát meghatározhatjuk, ha a b. példa két szélső sorában elhagyjuk az első ütemeket, a második ütemekben pedig ritmusbővítést alkalmazunk. Így megközelítőleg körvonalazhatjuk a dal ősbibb változatát, melynek mind a négy sorát ez a kezdetlegesebb ritmusséma alkotja: | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩ |

* * *

Népdalaink behatóbb, aprólékos vizsgálata a szöveg és dallam kapcsolatának szempontjából, amint látjuk, tanulságokkal jár. A legfontosabbat említsük csak: a dallamvariánsok keletkezésének magyarázatát nyújtja.

A szöveg és dallam kapcsolatának egyes kérdései még bővebb tanulmányozást igényelnek. Például a vokalizáció, melynek nyelvészeti vonatkozása is van, mert a hangképzés problematikáját érinti, vagy a belső rubato, melynél talán statisztikai vizsgálatok alkalmazásával vonhatnánk le végső következtetést szabályos, vagy szabálytalan alkalmazásának miéértjéről.

A PÉLDÁK LELŐHELYEI

Rövidítések:

- MA = A csókai Móra Ferenc Művelődési Egyesület Néprajzi Csoportjának kéziratok archívuma
 PRB = „Hallották-e hírét?” — Pásztor dalok, rabénekek, balladák. Újv. 1977.
 HN = Kiss Lajos: Horgosi népdalok, Zenta 1974.
 PN = „Édesanyám rózsafája” -- Palóc népdalok, Bratislava 1974.
 Király = Király Ernő: Magyar népdalok, Újv. 1962.
 Kálmány = Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I., Bp., 1952.
 A par. = A parasztdaltól a munkásdalig., Bp., 1968.

1.p. MA 59. sz.	23.p. MA 156. sz.
2.p. MA 58. sz.	24.p. Király 5. sz.
3.p. MA 56. sz.	25.p. MA 67. sz.
4.p. MA 177. sz.	26.p. MA 168. sz.
5.p. MA 26. sz.	27.p. HN 28. sz.
6.p. MA 168. sz.	28. p. MA 93. sz.
7.p. MA 137. sz.	29.p. A par. 388. old. 45. sz.
8.p. MA 128. sz.	30.p. PRB 17. sz.
9.p. MA 155. sz.	31.p. MA 80. sz.
10.p. MA 133. sz.	32.p. MA 33. sz.
11.p. Kodály Zoltán: Kelemen közműves balladája (1918)	33.p. MA 123. sz.
12.p. MA 84. sz.	34.p. A par. 372. old. 5. sz.
13.p. MA 115. sz.	35.p. PRB 49. sz.
14.p. MA 134. sz. (jegyzet)	36.a.p. Kálmány 220. sz.
15.p. MA 182. sz.	36b.p. MA 170. sz.
16.p. PRB 69. sz.	37a.p. MA 91. sz.
17.p. MA 70. sz.	37b.p. MA 66. sz.
18.p. PRB 153. sz.	38. p. MA 47. sz.
19.p. MA 141. sz.	39. p. MA 163. sz.
20.p. PRB 43. sz.	40. p. MA 52. sz.
21.p. MA 58. sz.	41. p. MA 47. sz.
22.p. PN 3. sz.	42a.p. Kálmány 160. sz.
	42b.p. MA 126. sz.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Lásd pl. Kiss Lajos: Horgosi népdalok 11, 110, 122 sz.
² Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. Buk. 1974. 89. old.
³ Arany János prózai dolgozatai. Bp. 1879.
⁴ Bartók összegyűjtött írásai I. Bp. 1966. 113. old.
⁵ A szótagszámváltozás egyidejű horizontális-vertikális változást is előidézhethet a dallammenetben.
⁶ Bartók, i.m. 127. old.
⁷ 1953-ban ugyanettől a dalostól Burány Béla jegyezte le a dalt („Hallották-e hírét?” 204. sz.), V-ös kezdőhanggal. A dal ambitusa így változott: V—6 volt, több mint húsz évvel később VII—6 lett.
⁸ Lásd Bartók, i.m. 410. old.
⁹ Kerényi György: Népies dalok. Bp. 1961. 37. sz.
¹⁰ Kodály Zoltán: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. (Visszatekintés II., Bp. 1974. 71. old.)
¹¹ Bartók, i.m. 113. old.

I R O D A L O M

- A parasztdaltól a munkásdalig, Szerk.: *Katona—Márton—Szatmári*, Bp. 1968.
Austerlitz, Robert: Szöveg és dallam a vogul dalokban. (A vízimadarak népe, Bp. 1975.)
Ág Tibor—Tózsér Árpád: „Édesanyám rózsafája” Palóc népdalok, Bratislava 1974.
Bartók összegyűjtött írásai I. Bp. 1966.
Bodor Anikó: Az Árgirus nóta dallama környékünkön. (HÍD, 1977. 1. sz.)
Borsai Ilona: Diszítés és variálás egy mátrai falu dalaiban (Etnographia 1959.).
Dr. Burány Béla: „Hallották-e hírét?” Pásztor dalok, rabénekek, balladák, Újv. 1977.
Emberek, sorsok, balladák (HITK, 1971. 7. sz.).
Dincsér Oszkár: A változat a magyar népzenei kutatásban (Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Bp. 1943.).
Katona Imre: „Édesanyám rózsafája” Egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai. (Etnographia, 1975. 4. sz.)
Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I. Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952.
Király Ernő: Magyar népdalok, Újv. 1962.
Kiss Lajos: Horgosi népdalok, Zenta 1974.
A szlavóniai szigetmagyarság ősi népzeneje. (Szlavóniai hétköznapiak. Újv. 1973.).
Köszöntők a jugoszláviai magyar népzeneben (HITK, 1972. 11—12. sz.).
Kodály Zoltán: A magyar népzene Bp. 1973. (6. kiad.).
Visszatekintés I—II. Bp. 1974.
Manga János: Zomborvidéki lakodalmas énekek — (Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára, Bp. 1943.).
Romániai magyar népdalok (Közéleti Jagamas János és Faragó József) Buk. 1974.
Sárosi Bálint: Zenei anyanyelvünk, Bp. 1973.
Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése, Buk. 1974.
Szabolcsi Bence: Vers és dallam, Bp. 1972.
Szendrei Janka: Recitatív típusok a magyar népzeneben. (Népzene és zenetörténet II. Bp. 1974.).
Szentjóni Miklós: Szöveg és dallam kapcsolata a magyar népdalban. (Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Bp. 1943.).

*Tripolszky Géza: Szövegváltozatok egy dallamra. (HITK, 1972. 11—12. sz.)
Vadrózsák — Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József
gondozásában, Buk. 1975.*

Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa I—II. Bp. 1976.

SUMMARY

THE LINK BETWEEN THE TEXT AND MELODY IN OUR POPULAR SONGS

The genesis of tune variants

The aim of this paper is to examine together the texts and tunes of Hungarian folksongs. Such an examination is motivated by the fact that most of the folksongs are sung.

The examination is focused on the influence of the text on the tune, because this influence has been the main motor in the genesis of tune variants, since old times. A recent, specific way of the genesis of tune variants has been also treated. It has resulted in creating a new group of our heterosyllabic poems.

Other problems connected to the text and tune, as: the framerole of tune, the vocalization, the syllabization of texts connected to the tune, and the cases of the domination of tune, are only touched upon in this paper.

REZIME

POVEZANOST TEKSTA I MELODIJE U NAŠIM NARODNIM PESMAMA

Nastajanje varijanata melodija

Cilj ovog rada je zajedničko ispitivanje tekstova i melodija mađarskih narodnih pesama. Razlog za ovakvo ispitivanje je najčešći pojavni oblik narodne pesme: pevana pesma.

Težište ispitivanja je stavljeno na uticaj teksta na melodiju, jer je taj uticaj počev od prastarih vremena glavni pokretač nastajanja varijanata melodija. Raspravlja se i o jednom novijem specifičnom načinu nastajanja varijanata melodija, koji je doveo do formiranja jedne grupe naših heterometričkih pesama.

Ostale probleme u vezi sa tekstom i melodijom, kao što su: okvirna uloga melodije, vokalizacija, silabiziranje teksta povezano sa melodijom i slučajeve dominacije melodije, samo dotičemo u ovom radu.